

Der Ring des Nibelungen, een opera-monument

door Peter Franken

Ontstaansgeschiedenis

In de zomer van 1848 schreef Wagner een eerste schets voor zijn Nibelungen mythe. Er zijn talrijke aanwijzingen dat Wagner daarbij rijkelijk heeft geput niet alleen uit de Noord-Europese mythologie maar ook uit werk van tijdgenoten zoals Heinrich Heine.

Later dat jaar begon hij te schrijven aan het libretto van *Siegfrieds Tod*. Al werkend werd duidelijk dat er zoveel uitgelegd moest worden om hiervan een voor de lezer/toeschouwer begrijpelijk verhaal te maken dat er een libretto aan vooraf zou moeten gaan. In hedendaagse termen spreekt men van een prequel, naar analogie van sequel voor een vervolg. Dit nieuwe werk kreeg ter onderscheid de titel *Der junge Siegfried* en werd voltooid in mei 1851.

Hiermee waren de problemen nog steeds niet tot de een bevredigende oplossing gebracht en in oktober van hetzelfde jaar begon Wagner aan nog twee prequels waardoor het gehele werk uit vier delen kwam te bestaan. Deze tetralogie droeg de naam *Der Ring des Nibelungen* en omvatte de volgende titels: *Das Rheingold*, *Die Walküre*, *Der Junge Siegfried* and *Siegfrieds Tod*. De complete tekst was klaar in december 1852 en werd openbaar gemaakt in februari 1853.

In november van dat jaar begon Wagner de Ring te componeren. Nu werd in de 'normale' volgorde gewerkt, eerst *Das Rheingold*, daarna *Die Walküre* en vervolgens *Der Junge Siegfried*, overigens inmiddels omgedoopt in *Siegfried*. Dit duurde tot 1857 toen het componeren van *Siegfried* werd onderbroken tegen het einde van de tweede akte, een onderbreking die uiteindelijk twaalf jaar zou duren.

Simpel gezegd: Wagners hoofd stond er even niet meer zo naar. Hij was 'over the moon' van Mathilde Wesendonck en wilde daar ongetwijfeld uitdrukking aan geven door een opera over een grote liefdesgeschiedenis te schrijven. Zo ontstond *Tristan und Isolde*. De breuk met de Wesendoncks deed Wagners aandacht vervolgens meer dan voorheen uitgaan naar het verwerven van fondsen. In dat licht bezien is het werk aan *Die Meistersinger von Nürnberg* op te vatten als een poging snel wat geld te verdienen. Dat bleek een misvatting, het componeren duurde langer dan verwacht en de geldzorgen verdwenen pas voorgoed toen de jonge koning Ludwig van Beieren te hulp schoot. Tussen beide heren was sprake van grote liefde zij het platonisch. Inmiddels schrijven we 1869 en Wagner kan eindelijk weer in alle rust verder gaan met het werk aan *Siegfried*. Het was zijn wens dat de Ring na zijn uiteindelijke voltooiing als compleet werk zijn première zou beleven, maar daar stoorde zijn vriend Ludwig zich niet aan. Hij had de rechten op *Das Rheingold* en *Die Walküre* van Wagner gekregen als tegenprestatie voor zijn hulp en steun en wenste daarvan gebruik te maken door beide opera's afzonderlijk te laten opvoeren. Dat gebeurde in 1869 respectievelijk 1870 en was voor Wagner reden om de voltooiing van *Siegfried* wat te temporiseren en vast aan *Götterdämmerung* te beginnen, de nieuwe titel voor *Siegfrieds Tod*. Uiteindelijk werd in 1874 de laatste hand aan de Ring gelegd: "Vollendet das ewige Werk".

Zoals bekend kreeg Wagner veel steun van Ludwig bij zijn project een Festspielhaus in Bayreuth te bouwen. En daar vond in 1876 de première plaats van de eerste complete Ringcyclus. In totaal werden er 3 gespeeld met Hans Richter als dirigent. Wagner was er niet erg tevreden over hoewel hem toch veel lof ten deel viel. Financieel was het een regelrechte ramp. Om die reden zou het tot 1896 duren voordat opnieuw een Ring in Bayreuth zou worden opgevoerd.

In de tussentijd was de Ring echter wel op tournee geweest met Angelo Neumanns reizend Wagner gezelschap. In totaal werden 135 opvoeringen van de Ring verzorgd in 24 steden verspreid over heel operaminnend Europa. Ook Amsterdam werd aangedaan in 1883 met uitvoering in het Paleis voor Volksvlucht. Neumann is zodoende van onschatbaar belang geweest voor het populariseren van de Ring.

Over het werk en de hoofdrolspelers

Opera libretti waren van oudsher gebaseerd op vooral de Griekse mythologie. Later kwamen daar geromantiseerde verhalen rond historische figuren bij, met name vorsten en edelen. Als we ons beperken tot grote werken die repertoire hebben gehouden, zien we dat met Mozart nadrukkelijk de gewone stervelingen hun intrede doen, denk aan Entführung en Così.

Dat in de 19^e eeuw nog wel eens wordt teruggegrepen op een libretto met mythologische figuren zal eerder te wijten zijn aan het ontlopen van de censor dan met een voortdurende fascinatie met de Griekse godenwereld. Pas bij Strauss zien we een terugkeer naar de mythologie als bewuste keuze, al kan dit ook de invloed van von Hofmannsthal zijn die, zoals bekend, niet kon aarden in de tijd waarin zijn leven zich voltrok.

Hoe zit dat nu bij Wagner?

In zijn stofkeuze loopt hij aanvankelijk aardig in de pas met zijn tijdgenoten: verwickelingen rond een Weense hertog (Das Liebesverbot) en de geschiedenis van Rome ten tijde van de pauselijke ballingschap in Avignon (Rienzi). Daarna gaat hij echter geheel overstag en staan we pas bij Die Meistersinger weer geheel met beide benen op de grond. In de andere negen opera's maken bovennatuurlijke zaken zoals goden, dode helden, dwergen, reuzen, nimfen, toverkunsten, Graalridders de dienst uit.

Afgezien van de wens zich te onderscheiden van zijn tijdgenoten door nadrukkelijk te kiezen voor de Noord Europese mythologie is er, Wagner is immers voor alles een theaterman, het voordeel van de grotere bewegingsvrijheid zodra wordt gekozen voor een fantasiewereld. Alles kan, alles mag, er zijn geen beperkingen. Paarden kunnen vliegen, instantane verplaatsingen zijn mogelijk (komt pas veel later terug in de vorm van 'beam me up'), toverdranken geven een onverwachte draai aan een verhaallijn etc. De vraag is echter: had het ook anders gekund?

Ik zal proberen daar een antwoord op te geven voor zover het de Ring betreft, per slot van rekening het grote werk waaraan dit weekend is gewijd.

De voorbije zestig jaar hebben veel theatermakers met wisselend succes geprobeerd de Ring te actualiseren. Gelet op het feit dat religie en religieus besef tijdens die periode in afnemende mate een rol is gaan spelen, komt dit actualiseren vrijwel onvermijdelijk overeen met een vermenselijking van alle actoren: Wotan als dictator, Alberich als zakenman etc. Om hierin succesvol te zijn is het imperatief vooraf een goed beeld te krijgen van de belangrijkste persoonlijkheidskenmerken en de vermoedelijke achtergrond van de hoofdfiguren. Daarbij moet in eerste aanleg het oorspronkelijke

libretto als uitgangspunt worden genomen zonder direct in karikaturen te vervallen. Ik beperk me hierbij tot de hoofdrolspelers.

Wotan/Wanderer

Wotan is de oppergod bij aanvang van het verhaal. De indruk wordt echter gewekt dat hij die positie niet altijd heeft gehad, zelfs dat hij zich als het ware ooit toegang heeft moeten verschaffen tot de godenclan. Dat heeft hem zijn ene oog gekost en via een huwelijk met Fricka zijn huidige status verschaft.

Rheingold, 2e scene:

Wotan

Um dich zum Weib zu gewinnen, mein eines Auge setzt' ich werbend daran;
wie törig tadelst du jetzt! Ehr' ich die Frauen doch mehr als dich freut;
und Freia, die gute, geb' ich nicht auf; nie sann dies ernstlich mein Sinn.

Erste Norn:

Ein kühner Gott trat zum Trunk an den Quell; seiner Augen eines zahlt er als ewigen Zoll.

Hij is als het ware een upstart en in dat opzicht te vergelijken met een figuur als Napoleon. Hij is veel op pad en voortdurend op zoek naar liefdesvertier. Het bouwen van het Walhalla is vermoedelijk enerzijds bedoeld om zijn status te bevestigen, anderzijds een concessie naar Fricka die hem wat meer aan huis en haard wil binden en daarvoor uiteraard een optrekje nodig heeft dat over voldoende uitstraling beschikt. Een andere factor is de dreiging die voor de goden uitgaat van andere bewoners van de wereld te weten de Riesen en de Nibelungen. Deze bedreigen kennelijk Wotans positie als opperste heerser en dat kale feit alleen al doet afbreuk aan Wotans goddelijke karakter. Van Zeus is niet bekend dat hij zich moest verdedigen tegen pogingen van andere wezens om zijn heerschappij aan te tasten. Alleen van Hera had hij het nodige de duchten maar dat was meer een huiselijke kwestie. Wotan is derhalve niet zo'n overtuigende oppergod.

Door het Walhalla te bouwen wordt tegelijkertijd de mogelijkheid geopend een garnizoen van halfgoden als verdedigingscorps tegen zijn vijanden in het leven te roepen. Zelf heb ik de indruk dat deze toepassing voor het Walhalla pas aan de orde komt nadat Wotan de Nibelung Alberich heeft bedonderd en definitief tegen zich in het harnas heeft gejaagd. Deze halfgoden zijn gestorven helden die hun aardse bestaan als mens hebben afgeworpen. Alleen de grootste helden zijn het waardig op deze wijze voort te leven.

Gedurende de gehele Ring komen ze echter nimmer in actie, hooguit in het verkeer met de Wunschmädchen. Wotan moet in principe over alles onderhandelen en het resultaat van elke overeenkomst (Vertrag) wordt vastgelegd, daar is geen ontkomen aan. Hij weet veel van wat er zoal in de wereld gebeurt maar soms loopt hij behoorlijk achter de feiten aan. Zo moet Brünnhilde hem op de hoogte brengen van Sieglindes zwangerschap, iets

dat een onnipotente god niet ontgaan zou zijn, niet in het minst omdat dit het kernpunt was in een door hemzelf zorgvuldig opgezet plan. Na zijn ontluistering in Walküre geeft hij er in feite de brui aan en trekt zich terug in de anonimiteit. Als Wanderer gaat hij over de wereld, niet langer als oppergod Wotan. Hier kan een vergelijking worden gemaakt met keizer Karel de Vijfde, die aftrad en zich als monnik terugtrok in een klooster.

Alberich

Alberich is Wotans tegenpool, op zich alweer een deuk in diens goddelijke status. Dat wordt benadrukt in het gebruik van de termen Lichtalbe versus Schwarzalbe als karakterisering van beide figuren. Zijn het elfen, dan toch niet in de normale sprookjesbetekenis. Denk eerder aan het woord Alpraum dat ontleend is aan Albe en door ons wordt vertaald met 'nachtmerrie'.

Alberich speelt de baas in de onderwereld en wil hogerop. Je zou hem kunnen vergelijken met een figuur als de Godfather. Zoals de maffia een wijdvertakte parallelle samenleving in het leven heeft geroepen die de bovenwereld naar de kroon steekt, zo is ook Alberich bezig met de tocht omhoog. Uiteindelijk moet dit leiden tot zowel het respect dat een plaats in de bovenwereld afdwingt als de beschikking over ongelimiteerde middelen die een topositie in de onderwereld met zich mee brengt. Net als Wotan kan hij wel een beetje toveren maar dat biedt geen soelaas als het er echt op aankomt. Hij weet het Rijngoud te veroveren op de Rijndochters 'door de liefde af te zweren'. De vraag is wat hij nu echt heeft afgezworen. De Rijndochters drijven de spot met hem om zijn zo in het oog lopende geilheid, kennelijk onkundig van het feit dat sex niet op voorhand verward moet worden met liefde. De figuur Hagen is hiervan het overtuigende bewijs.

Rheingold, 1e scene:

Rheintöchter

Der Welt Erbe gewänne zu eigen,
wer aus dem Rheingold schüfe den Ring,
der maßlose Macht ihm verlieh'.
Der Vater sagt' es, und uns befahl er,
klug zu hüten den klaren Hort,
daß kein Falscher der Flut ihn entführe:
drum schweigt, ihr schwatzendes Heer
Du klügste Schwester, verklagst du uns wohl?
Weißt du denn nicht, wem nur allein
das Gold zu schmieden vergönnt?
**Nur wer der Minne Macht entsagt,
nur wer der Liebe Lust verjagt,
nur der erzielt sich den Zauber,
zum Reif zu zwingen das Gold.**
Wohl sicher sind wir und sorgenfrei:
denn was nur lebt, will lieben, meiden will keiner die Minne.
Am wenigsten er, der lüsterne Alp; vor Liebesgier möcht' er vergehn!
Nicht fürcht' ich den, wie ich ihn erfand: seiner Minne Brunst brannte fast mich.
Ein Schwefelbrand in der Wogen Schwall: vor Zorn der Liebe zischt er laut!
Wallala! Wallaleialala! Lieblichster Albe! Lachst du nicht auch?
In des Goldes Scheine wie leuchtest du schön! O komm', Lieblicher, lache mit uns!
Heiajaheia! Heiajaheia! Wallalalala leiajahei!

Alberich

Der Welt Erbe gewänn' ich zu eigen durch dich?
Erzwäng' ich nicht Liebe, doch listig erzwäng' ich mir Lust?
Spottet nur zu! Der Niblung naht eurem Spiel!

Rheintöchter

Heia! Heia! Heiajahei! Rettet euch!
Er raset der Alp: in den Wassern sprüht's,
wohin er springt. Die Minne macht ihn
verrückt! Hahahahahahaha!

Alberich

Bangt euch noch nicht? So buhlt nun im
Finstern, feuchtes Gezücht!
Das Licht löscht' ich euch aus, entreiß
dem Riff das Gold, schmiede den
rächende Ring; denn hör' es die Flut:
so verflucht' ich die Liebe!

Wat Alberich kennelijk afzweert is de wens, die elk menselijk wezen van nature heeft, om liefde van anderen te ontvangen. Vrij vertaald: als je de top wil bereiken moet je niet afhankelijk willen zijn van wat anderen van je vinden. Alberich heeft van niemand nog iets te verwachten en dat maakt hem gewetenloos en derhalve volledig vrij in zijn verdere carrière. Sex is te koop en zodoende ook een opvolger. Misschien moeten we Alberich wel zien als een moderne psychopaat, iemand die lijdt aan een syndroom dat zich uit in chronisch immoreel en antisociaal gedrag. Je hoeft daarbij niet gelijk aan een moordenaar te denken maar veeleer aan de zogenaamde 'corporate psycho'. Psychopatische eigenschappen als lef, arrogantie en een gebrek aan empathie komen goed van pas op weg naar de bedrijfstop. Deze zogenaamde 'snakes in suits' gedijen door hun meedogenloosheid uitstekend in het harde zakenleven.

De Ring

De derde hoofdrol is weggelegd voor de Ring. Dit is de gimmick om met Anna Russell te spreken die het verhaal gaande houdt. De Ring wordt getoond als een object dat inderdaad de vorm heeft van een ring. Je kunt hem aandoen en weer afdoen. De drager van de Ring is almachtig en kan heersen over de gehele wereld. In Rheingold is dit nog een nieuw fenomeen, Wotan heeft er nog geen weet van tot Loge er iets over komt vertellen. Waar de belangstelling van de goden in eerste aanleg naar uitgaat is echter niet de potentiële bedreiging van de Ring maar naar het goud dat Alberich heeft laten delven. We merken al gauw dat de invloed van de Ring beperkt is. Alberich wordt in de val gelokt en overmeesterd in de tijdelijke gedaante van een soort cavia. Zodra hij zijn normale gedaante weer terugheeft is hij gewoon weer de Ringdragende Alberich, maar desondanks machteloos. De Ring gaat over in de handen van Wotan die hem afgeeft aan Fasolt. Deze wordt vrijwel direct door zijn broer Fafner doodgeslagen. Kennelijk geeft de Ring alleen een zekere macht aan diegenen die de gebruiksaanwijzing kennen, of moderner, over de juiste genen beschikken. Fafner wordt de Ring ontnomen door Siegfried en legt daarbij het loodje, Siegfried geeft de Ring aan Brünnhilde die hem echter tegen haar wil weer moet afgeven aan Siegfried in de gedaante van Gunther. Met recht kan hier worden gesproken van een nutteloos object. Wat de Ring symboliseert liegt er echter niet om, het is de macht die het gevolg is van het zich vrij maken van een geweten. Dat kan verklaren dat alleen Alberich er tijdelijk iets aan heeft gehad, hij heeft er immers iets voor moeten opofferen? Hagen, zoon van zijn vader, is eveneens gewetenloos. Voor hem is de Ring een bonus. Wat hij niet beseft is dat hij dit object helemaal niet nodig heeft, hij is immers al datgene dat de Ring hem zou kunnen maken. Met de Ring is als het ware het absolute onfatsoen in de wereld gekomen. De enige manier om de status quo te herstellen en zodoende de positie van de goden te bestendigen, is de Ring terug te laten keren naar zijn oorsprong, de Rijn. Het is hetzelfde principe als proberen de spreekwoordelijke geest weer in de fles te stoppen. Voor Wotan betekent dit dat hij de Ring eerst moet zien terug te krijgen van Fafner. Omdat hij dat niet zelf kan doen, de Ring is immers al loon aan de Riesen gegeven, moet er een onafhankelijk opererende figuur worden gecreëerd die deze klus gaat klaren: Siegmund en na diens mislukken Siegfried. Ter vergelijking kan nog worden gewezen op het begin van Mefistofele. De verlichting en de rede hebben van de mens een zelfstandig denkend wezen gemaakt. Daarmee wordt de invloed van het vertrouwde trio god, hemel en hel als vanzelf een stuk minder groot. Ook hier is de geest uit de fles. De duivel beklaagt zich bij zijn collega over het feit dat er voor hem bijna niets meer te doen is, zo ver is het al gekomen met de mens.

Loge

Loges optreden is kort maar hevig. Ik zou hem willen vergelijken met de Griekse god Hermes. Tegelijkertijd is hij een natuurverschijnsel immers vuur. Door zich niet blijvend aan de goden te binden wordt hij tot algemeen nut van alle wereldbewoners. In het verhaal speelt dit echter geen grote rol, hij is vooral Wotans klusjesman. Hij wordt op onderzoek uitgestuurd en moet Wotan door middel van list en bedrog uit een benarde situatie bevrijden. Loge is de spreekwoordelijke Haldeman naast Wotans Nixon.

Fasolt en Fafner

Deze broers vertegenwoordigen de bewoners van het aardoppervlak. Ze kunnen worden opgevat als voorlopers van de mensen. Net zoals de Nibelung Alberich streven ze naar meer macht ten koste van die van de goden. Fafner is de meest gehaate van de twee, hij heeft door dat Freia een ideale gijzelaar is omdat haar afwezigheid de goden zal verzwakken, doordat ze dan niet meer van haar gouden appels kunnen eten. Stom genoeg blijft hij niet bij zijn voornemen, waarschijnlijk omdat Fasolt, der verliebte Geck, om een heel andere reden in Freia is geïnteresseerd en hij hem dat misgunt.

Rheingold, 4^e scene:

Fasolt

Freia, die Schöne, schau' ich nicht mehr: so ist sie gelöst? Muß ich sie lassen?
Weh! Noch blitzt ihr Blick zu mir her; des Auges Stern strahlt mich noch an:
durch eine Spalte muß ich's erspäh'n.
Seh' ich dies wonnige Auge, von dem Weibe lass' ich nicht ab!

Fafner

Mehr an der Maid als am Gold lag dir verliebtem Geck:
mit Müh' zum Tausch vermocht' ich dich Toren;
Ohne zu teilen, hättest du Freia gefreit: teil' ich den Hort,
billig behalt' ich die größte Hälfte für mich.

Na het doden van zijn broer laat Fafner zijn ambitie om hogerop te komen volledig varen en gaat verder slapend door het leven. "Ich lieg und ich besitz."

Fricka

Fricka behoort tot de oergoden, een soort oude adel, dit in tegenstelling tot Wotan die een nieuwkomer is. Zij is Wotans Hera, steeds bezig zijn plannetjes te dwarsbomen, ervan uitgaande dat daarbij altijd vrouwen in het spel zijn. Ze eist Siegmunds hoofd 'out of spite', niet vanuit een hogere gedachte. Formeel is er sprake van het honoreren van Hundings klacht, tot haar gericht als beschermgodin van het huwelijk. In werkelijkheid zet ze Wotan de voet dwars om hem zijn omgang met mensen (een lagere soort) betaald te zetten.

Walküre, 2^e akte 1^e scene:

Wotan

Der alte Sturm, die alte Müh, doch stand muß ich hier halten

Fricka

Wo in den Bergen du dich birgst, der Gattin Blick zu entgehn,
einsam hier such'ich dich auf, daß Hilfe du mir verhießest.

Wotan

Was Fricka kümmert, künde sie frei

Fricka

Ich vernahm Hundings Not, um Rache rief er mich an:
der Ehe Hüterin hörte ihn, verhieß streng zu strafen die Tat
des frech frevelnden Paars, das kühn den Gatten gekrenkt.

Wotan

Was so schlimmes schuf das Paar, das liebend einte der Lenz?
Der Minne Zauber entzückte sie: wer büßt mir der Minne Macht?

Fricka

Wie töricht und taub du dich stellst, als wüßtest fürwahr du nicht,
Daß um der Ehe heiligen Eid, den hart gekränkten, ich klage.

Wotan

Unheilig acht ich den Eid der Unliebende eint;
und mir wahrlich mute nicht zu, daß mit Zwang ich halte, was dir nicht haftet:
denn wo kühn Kräfte sich regen, da rat ich offen zum Krieg.

Fricka

Achtest du rühmlich der Ehe
Bruch, so prahle nun weiter und
preis es heilig, daß Blutschande
entblüht dem Bund eines
Zwilingspaars! Mir schaudert
das Herz, es schwindelt mein
Hirn: bräutlich umfing die
Schwester der Bruder! Wann
ward es erlebt daß leiblich
Geschwister sich liebten?

Wotan

Heut hast du's erlebt!
Erfahre so was von selbst sich
fügt, sei zuvor auch noch nie es
geschehn. Daß jene sich lieben,
leuchtet dir hell; drum höre
redlichen Rat: soll süße Lust
deinen Segen dir lohnen,
so segne lachend der Liebe,
Siegmunds und Sieglindes
Bund.

Fricka

So ist es denn aus mit den ewigen Göttern, seit du die wilden Wälsungen zeugtest?
Heraus sagt ich's, traf ich den Sinn? Nichts gilt dir der Hehren heiligen Sippe;
hin wirfst du alles was einst du geachtet; zerreiβest die Bande, die selbst du gebunden,
lösest lachend des Himmels Haft!
Daß nach Lust und Laune nur walte dies frevelnde Zwilingpaar, deiner Untreue zuchtlose Frucht.
O, was klag ich um Ehe und Eid, da zuerst du selbst sie versehrt!
Die treue Gattin trogest du stets; wo eine Tiefe, wo eine Höhe, dahin lugte lüstern dein Blick,
wie des Wechsels Lust du gewännest und höhrend kränktest mein Herz.
Trauernden Sinnes muß ich's ertragen, zogst du zur Schlacht mit den schlimmen Mädchen,
die wilder Minne Bund dir gebar: denn dein Weib noch scheutest du so, daß der Walküren Schar, und
Brünnhilde selbst, deines wunsches Braut, in Gehorsam der Herrin du gabst.
**Doch jetzt da dir neue Name gefiehlen,
als 'Wälse' wölfisch im Walde du schweiftest;
jetzt da du zu niedrigster Schmach du dich neigtest,
gemeiner Menschen ein Paar zu erzeugen:
jetzt dem Wurfe der Wölfin wirfst du zu Füßen dein Weib!**
So führ's denn aus, fülle das Maß, die betrogene laß auch zertreten!

Wotan

Nichts lerntest du, wollt ich dich lehren, was nie du erkennen kannst, eh nicht ertagte die Tat.
Stets Gewohntes nur magst du verstehn: doch was noch nie sich traf, danach trachtet mein Sinn.
Eines höhre! Not tut ein Held der, ledich göttlichen Schutzes, sich löse vom Göttergesetz.
So nur taugt er zu wirken die tat, die, wie not sie den Göttern, dem Gott doch zu wirken verwehrt.

Fricka

Mit tiefem Sinne, willst du mich täuschen: was hehres sollten Helden je wirken,
das ihren Göttern wäre verwehrt, deren Gunst in ihnen nur wirkt?

Wotan

Ihres eignen Mutes achtest du nicht?

Fricka

Wer hauchte Menschen ihn ein? Wer hellte den Blöden den Blick?
In deinen Schutz scheinen sie stark, durch deinen Stachel streben sie auf:
du reizest sie einzig, die so mir Ew'gen du rühmst.
Mit neuer List willst du mich belügen, durch neue Ränke mir jetzt entrinnen,
doch diesen Wälsung gewinnst du dir nicht, in ihm treff ich nur dich, denn durch dich trotzt er allein.

Wotan

In wildem Leiden erwuchs er sich selbst: mein Schutz schirmte ihn nie.

Fricka

So schütz ach heut ihn nicht! Nimm ihm das Schwert das du ihm geschenkt!

Wotan

Das Schwert?

Fricka

Ja, das Schwert, das zauberstark zuckendes Schwert, das du Gott dem Sohne gabst.

Wotan

Siegmund gewann es sich selbst.....in der Not.

Fricka

Du schufst ihm die Not, wie das Neidliche Schwert.
Willst du mich täuschen, die Tag und Nacht auf den Fersen dir folgt?
Für ihn stießest du das Schwert in den Stamm, du verhießest ihm die hehre Wehr:
willst du es leugnen daß nur deine List ihn lockte, wo er es fänd?
Mit unfreien streitet kein Edler, den Frevler straft nur der Freie.
Wider deine Kraft führt' ich wohl Krieg:
doch Siegmund verfiel mir als Knecht!

Der dir als Herren hörig und eigen, gehorchen soll ihm dein
ewig Gemahl? Soll mich in Schmach der Niedrigste schmähnen,
dem Frechen zum Sporn, dem Freien zum Spott? Das kann
meine Gatte nicht wollen, die Göttin entweiht er nicht so!

Wotan

Was verlangst du?

Fricka

Laß von dem Wälsung!

Er wordt wel eens gesuggereerd dat Wagner voor de liefdesaffaire tussen broer en zus heeft gekozen om zodoende enige generaties aan tijd te winnen. Dat argument snijdt geen hout ervan uitgaande dat tussen het stichten van het Walhalla en de twee dolle dagen die het verloop van Walküre in beslag neemt een periode van vele duizenden jaren ligt. Er was dus tijd genoeg om een Wälsungengeslacht te stichten en vervolgens Siegmund en Sieglinde bij elkaar te brengen als achterneef en achternicht of vergelijkbaar. De keuze voor een tweelingspaar wekt de indruk van een directe provocatie, niet alleen van Hera maar ook van het operapubliek. Een met Hunding getrouwde Sieglinde die er met haar achterneef vandoor gaat geeft Fricka dezelfde 'leverage' naar Wotan als dat nu het geval is. De directe invloed van Wolfe op

Siegmunds opvoeding kan daarbij overigens behouden blijven. Wotan als Siegmunds vader (directe lijn) en Sieglindes voorvader (indirecte lijn). Door broer en zus zich te laten verenigen geeft Wagner blijk van zijn minachting voor de heersende seksuele moraal. Liefde moet vrij zijn en niet ondergeschikt aan het keurslijf van een huwelijk. Fricka en Hunding vertegenwoordigen in deze de gebruikelijke maatschappelijke opvattingen, Wagners persoonlijke tegenstanders als het ware.

Mime

Mime is de junior partner in Alberichs bedrijf. Hij is een miezerig mannetje dat weinig heeft in te brengen bij zijn broer en streeft naar een rolwisseling. Als Nibelung meent hij evenveel aanspraak te kunnen maken op succes en macht als Alberich. Hij is echter gewoon wat minder slim en rücksichtslos als zijn tegenspeler. Via een omweg, het grootbrengen van Siegfried, probeert hij zijn doel te bereiken maar op het beslissende moment praat hij zijn mond voorbij en wordt door Siegfried gedood.

Siegmund en Sieglinde

Deze tweeling is door Wotan verwekt en op een bepaalde manier grootgebracht met als enig doel het op hun beurt verwekken van een vrije held. Dat is uiterst berekenend en getuigt van weinig respect voor mensen in het algemeen en je eigen kinderen in het bijzonder. Toch is het niet uniek, getuige de tenniscarrière van de zusters Williams. De tweeling is slechts een werktuig in Wotans handen en speelt geen eigen rol. Ze zouden zonder al te veel problemen uit het verhaal geschreven kunnen worden. Opvallend genoeg vormen ze muzikaal in de beleving van velen het hoogtepunt in de tetralogie. Evenzo komt Hunding slechts in het verhaal voor bij gratie van de aanwezigheid van de Wälsungen.

Brünnhilde

Brünnhilde is Wotans uitvoerende macht, zijn wil is haar wet. In de Nibelungen saga komt ze voor als zelfstandig individu, van koninklijke bloede. Wagner voert haar op een andere manier ten tonele en maakt zodoende zijn alreeds sterk uitlopende verhaal nog langer. Haar optreden vergt als het ware een extra opera die dan ook heel toepasselijk *Die Walküre* heet.

Brünnhilde is Wotans lievelingsdochter, niet omdat het zo'n schattig meisje is maar veeleer omdat ze zich laat gelden als 'a man's man'. Ze schuwt het ruige werk niet als er weer eens een selectie uit dode helden gemaakt moet worden. Gelet op de overmaat aan dochters (er komen er 10 in het gehele werk voor) zou je bijna zeggen dat ze de zoon is die Wotan nooit heeft gehad, ware het niet dat er ook nog zo iemand als Siegmund heeft bestaan. Weifelen is haar vreemd, evenals enige empathie. Vandaar ook haar immense bevreemding als ze geconfronteerd wordt met Siegmunds weigering zijn vrouw in de steek te laten door zomaar eventjes achter haar rug dood te gaan.

Walküre, 2^e akte, 4^e scene:

Brünnhilde

So wenig achtest du ewige Wonne? Alles wär dir das arme Weib
Das müd und harmvoll matt von dem Schoße dir hängt? Nichts sonst hieltest du hehr?

Siegmund

So jung und schön erschimmerst du mir: doch wie kalt und hart erkennt dich mein Herz!

Kannst du nur höhnen, so hebe dich fort, du arge, fühllose Maid! Doch mußt du dich weiden an meinem Weh, mein Leiden letze dich denn; meine Not labe dein Neidvolles Herz: nur von Walhalls spröden Wonnen sprich du wahrlich mir nicht!

Brünnhilde

Ich sehe die Not, die das Herz dir zernagt, ich fühle des Helden heiligen Harm! Siegmund, befehl mir dein Weib: mein Schutz umfange sie fest!

Siegmund

Kein anderer als ich soll die reine lebend berühren; verfiel ich dem Tod, die Betäubte töt ich zuvor!

Brünnhilde

Wälsung! Rasender! Hör meinen Rat: befehl mir dein Weib um des Pfandes Willen das wonnig von dir es empfing!

Siegmund

Dies Schwert, das dem Treuen ein Trugvoller schuf- dies Schwert, das feig vor dem Feind mich verrät- frommt es nicht gegen den Feind, so frommt es denn wider den Freund! Zwei Leben lachen dir hier: nimm sie, Nothung, neidischer Stahl! Nimm sie mit einem Streich

Brünnhilde

Halt ein Wälsung! Höre mein Wort! Sieglinde lebe- und Siegmund lebe mit ihr! Beschlossen ist's; das Schlachtlos wend ich: dir Siegmund, schaff ich Segen und Sieg! Hörst du den Ruf? Nun rüste dich Held! Traue dem Schwert und schwing es getrost: Treu halt dir die Wehr, wie die Walküre treu dich schützt! Leb wohl Siegmund, seligster Held! Auf der Walstatt seh ich dich wieder!

Zijn het de genen van Erda die het haar uiteindelijk mogelijk maken enig begrip voor Siegmunds houding op te brengen? Hoe het ook zij, ze laat zich overreden en besluit tot een loyaliteitswisseling. Uiteraard loopt dat niet goed af. Immers Wotan had haar vooraf al nadrukkelijk de wacht aangezegd.

Walküre, 2^e akte, 2^e scene:

Wotan

Ha, Freche du! Frevelst du mir? Wer bist du, als meines Willens blind wählende Kür?
Da mit dir ich tagte, sank ich so tief, daß zum Schimpf der eignen Geschöpfe ich ward?

Kennst du, Kind, meinen Zorn?

Verzage dein Mut, wenn je zermalmend auf dich stürzte sein Strahl! In meinem Busen berg
ich den Grimm, der in Grau'en und Wust wirft eine Welt, die einst zur Lust mir gelacht.

Wehe dem, den er trifft! Trauer schüf ihm sein Trotz!

Drum rat ich dir, reize mich nicht! Besorge was ich befahl:

Siegmund falle! Dies sei der Walküre Werk

Brünhilde

So sah ich Siegvater nie.

Brünnhilde kan weten welk risico ze loopt en de wijze waarop ze haar latere lot accepteert is dan ook een beetje in tegenspraak met haar oorspronkelijke karakter. De ijzeren maagd is nog wel maagd maar niet meer gepantserd. En daar heeft ze moeite mee. "Maar als ik dan ontmaagd moet worden, laat het dan door een onverschrokken held zijn". Daar was Wotan zelf nog niet opgekomen. Hij voorzag voor haar een toekomst als spinnende huissloof.

Wat zij al weet, is hem nog onbekend: Sieglinde is zwanger van een vrije held. Daar komen plotseling een paar lijnen bij elkaar. Voor Wotan begint een nieuwe periode van manipulatie. Hij weet waar hij vorige keer in de fout is gegaan, het lag er allemaal te dicht bovenop met de sturing van Siegmund naar Hundings huis en naar Sieglinde, de plek waar hij ook al heel conveniënt een zwaard had klaargezet. Deze keer moet het allemaal wat minder opvallend. En waar men hem waarneemt ondanks zijn vermomming als Wanderer, dan moet hij vooral een zekere desinteresse uitstralen. Maar manipuleren zal hij: het bezoek aan Mime, het gesprek met Alberich, het programmeren van de Waldvogel.

Eenmaal Siegfrieds geliefde ondergaat Brünnhilde een gedaantewisseling. Van een verliefde vrouw via een opvoedende en belerende beschermengel, een berustende partner die haar man niet steeds thuis wil houden tot uiteindelijk een rancuneus kreng. Als Siegfried eenmaal dood is heeft ze daar wel weer spijt van maar dan doet het er allemaal niet meer zoveel toe. Brünnhilde kwijt zich uiteindelijk van de taak die Wotan aan Siegmund en Siegfried had toebedacht: de Ring gaat terug naar zijn oorsprong, de balans in de wereld is hersteld, maar voor hoe lang?

Siegfried

Siegfried is de held van het verhaal zonder zelf ook maar iets in de gaten te hebben. In dat opzicht doet hij sterk denken aan de titelheld uit de film *The Truman Show* [eventueel kort toelichten]. Hij is de zoon van Siegmund en Sieglinde zonder dat dit verder enige relevantie heeft. Waar het om gaat is dat Siegfried geen benul heeft van de hem toegedachte lotsbestemming, hij is een vrije figuur en ook wel een beetje een ongeleid projectiel. De enige die weet heeft van zijn afkomst is Mime. Deze gaat ervan uit dat deze nakomeling van Wotan moet kunnen uitgroeien tot een onversaagde held die hij voor eigen gewin zal kunnen inzetten. In deze verhaallijn komt een tweede gimmick voor: Nothung. Siegfried, opgegroeid zonder enige

omgevingsinvloeden buiten Mime, kent geen vrees. Een wonderzwaard is wel het laatste wat hij nodig heeft. Mime denkt echter dat het een noodzakelijk attribuut is en dat levert een uurtje extra muziek op. Siegfried is een natuurmens die slechts weet heeft van eenvoudig handwerk in de smidse van zijn adoptief vader. Verder is hij een onbeschreven blad. Zodra hij in aanraking komt met de hogere kringen, het Gibichungen hof, staat hij op achterstand. Hij wil wel met Gunther vechten maar als deze dat afwijst zijn Siegfrieds handelingsmogelijkheden direct uitgeput. Overwhelmed door zijn nieuwe omgeving vergeet hij zijn achtergelaten liefje. In plaats daarvan gaat zijn aandacht uit naar Guttrune, een kwestie van uit het oog, uit het hart. Omdat hij gespeend is van passende omgangsvormen is Guttrune echter ver buiten zijn bereik. Alleen door Gunther aan de vrouw te helpen kan hij een voet tussen de Gibichungendeur krijgen en Guttrune voor zich winnen. Dus niet door om haar te vechten, zoals het hoort, maar door in iemands plaats om een ander te vechten, toevallig zijn eigen ex.

Götterdämmerung, 1^e akte, 2^e scene:

Siegfried

Was wär dir versagt, steh ich zu dir?

Gunther

Auf Felsen hoch ihr Sitz-

Siegfried

Auf Felsen hoch ihr Sitz?

Gunther

Ein Feuer umbrennt den Saal-

Siegfried

Ein Feuer umbrennt den Saal?

Gunther

Nur wer durch das Feuer bricht-

Siegfried

Nur wer durch das Feuer bricht?

Gunther

-darf Brünnhildes Freier sein.

Nun darf ich den Fels nicht erklimmen das Feuer verglimmt mir nie.

Siegfried

Ich fürchte kein Feuer, für dich frei'ich die Frau;

denn dein Mann bin ich, und mein Mut ist dein, gewinn'ich mir Gutrun zum Weib.

Gunther

Gutrune gönn ich dir gerne.

Siegfried is onnozel, naïef, makkelijk op sleeptouw te nemen. Tegen de sophisticated Gibichungen is deze domme krachtpatser volstrekt niet opgewassen. Niet dat Gunther en Guttrune zelf veel in te brengen hebben. Ze kunnen echter wel goed uitvoeren wat Hagen hen ingeeft.

Hagen

Alberichs zoon, symboliseert de wisseling van de wacht, een soort Godfather II. Hij is een misogyn type, een kille man met weinig meer doel in zijn leven dan het wreken van zijn vaders vernedering. Wagner voert hem op als een soort poppenspeler. Iedereen om hem heen wordt gereduceerd tot marionet. Zijn acties zijn er op gericht de Ring naar Gibich te krijgen. Aangezien Siegfried deze bij

Brünnhilde heeft achtergelaten zal Brünnhilde opgehaald moeten worden. Hoe het dan verder met de Ring gaat is van later zorg. Eenmaal de Ring op het erf zal ad hoc een nieuw plan worden bedacht en uitgevoerd. Om net zo succesvol te worden als zijn vader ooit was moet hij een grote daad verrichten, gewetenloosheid is niet genoeg. Evenzo helpt die gewetenloosheid Alberich ook niet om er na zijn echech weer bovenop te komen. De ondergane vernedering blijft aan hem kleven. Sowieso staat Hagen een beetje in Alberichs schaduw, misschien heeft hij minder goede genen doordat zijn moeder een sympathieke vrouw was. Hagen

symboliseert het kwaad, te vergelijken met Iago. En net zoals bij Iago vind ik dat niet zo overtuigend. Iago claimt het stichten van kwaad als enige aangeboren drijfveer te hebben maar de echte reden blijft onduidelijk. Ook bij Hagen heb ik de neiging te vragen: Aber waarom denn?

Erda en de Nornen

Waarschuwen, herhalen, samenvatten, deze figuren hebben dezelfde functie als een Grieks koor. In Rheingold heeft Erda iets van een Dea ex machina.

Rijndochters

Deze nimfen zijn slechts een theateraal werktuig, vergelijk Siegmund en Sieglinde. Ze worden opgevoerd om het verhaal te initiëren en af te sluiten. Hun vader heeft hen slecht geïnstrueerd hoe op het Rijngoud te letten. Of misschien zijn deze frivole types gewoon te zorgeloos en meer geïnteresseerd in kleine avontuurtjes dan in het vervullen van hun levenstaak. Fricka moet immers niets van hen hebben, deze mannenverslinders, een bedreiging voor de huwelijks staat. Wagner kiest ervoor ze een plaats te geven zonder dat daarvoor een absolute noodzaak bestaat. Muzikaal zijn ze natuurlijk een enorme aanwinst.

Een Ring zonder bovenmenselijke figuren

Hierboven is een schets gegeven van de hoofdfiguren uit de Ring. Het bespreken van figuren als Froh, Freia, Gunther en Guttrune heeft weinig meerwaarde, reden om daarvan af te zien.

Als een rode draad loopt door de bespreking van de hoofdfiguren een impliciete duiding van delen van het verhaal als geheel. Dat is onontkoombaar aangezien we alles wat we over de hoofdfiguren weten aan het verhaal moeten ontleen. Daarbuiten bestaan ze niet, althans niet in dezelfde context. Toch bleek het verhaal wel degelijk ruimte te laten voor een andere benadering van

de ons zo bekende figuren. En daarmee ben ik terug bij de vraag die vooraf werd opgeworpen: “Kan het ook zonder bovenmenselijke figuren en aanhangende tovenarij”?

Wotan is aanvankelijk een absoluut heerser. Zoiets houdt geen eeuwigheid stand, er zullen zich altijd tegenkrachten ontwikkelen. Absoluut heersen is als water dragen in een mand, er blijft steeds minder over. Je zou hem kunnen zien als de potentat van een redelijk geordende maatschappij waarin tenminste de schijn wordt opgehouden op een betamelijke manier met elkaar om te gaan. Een utopie getrimd voor het gebruik van alledag. We hebben wel zo onze bedenkingen over Wotans gedrag en vermoedelijke drijfveren maar hij is toch 'onze man'. Hij vertegenwoordigt een wereldbeeld waar we aan hechten omdat we het onbestemde vermoeden hebben dat een verandering alleen maar een verslechtering zal inhouden. We zijn als het ware bevooroordeeld als we beide hoofdfiguren, Wotan en Alberich, de maat nemen. Zoiets neem ik ook waar bij het duo Lohengrin en Ortrud. Vanuit de christelijke optiek heeft Lohengrin van meet af aan een streepje voor, evenzo staat Alberich in onze benadering vanaf het begin op achterstand.

De wereld waar Wotan voor staat wordt bedreigd door de ontwikkeling van de onderwereld. Dit is een tegencultuur met eigen regels, waarden en normen. Vanuit de bovenwereld wordt neergekeken op dit godvergeten tuig op dezelfde wijze als waarop de gemiddelde exponent van burgerlijke gehoorzaamheid neerkijkt op de georganiseerde onderwereld. Tegelijkertijd wordt die zich ontwikkelende parallelle maatschappij gevreesd om de corrumperende kracht die ervan uitgaat. De reuzen, in feite oermensen, zitten er tussen. Ze hebben als het ware de keuze zich aan te sluiten bij de bovenwereld of bij de onderwereld. Zoiets als een derde weg lijkt er niet te zijn. Sterker nog, in een totalitaire dictatuur versmelten op de lange duur de boven- en onderwereld en wordt de burger de onderliggende partij.

Zoals hierboven beschreven kunnen Wotans pogingen de Ring te doen terugkeren naar zijn oorsprong worden opgevat als een streven naar herstel van de ordening van de wereld toen daarin de bovenwereld nog de dienst uitmaakte. Uiteraard was dat ook een gemankeerde situatie maar wel een waarmee men vertrouwd was en waarin naar behoren te leven viel.

Een wat gekleurde parallel is die met de opkomst en teloorgang van het communisme als staatsvorm. Alberichs slavenrijk heeft tientallen jaren de dienst uitgemaakt en nu is de oorspronkelijke situatie hersteld. Individueel zal niet iedereen dat als een verbetering ervaren maar in het algemeen was er een gevoel van opluchting merkbaar toe het zover was.

Wat blijft er in deze benadering over van de magie in het verhaal? Niet veel natuurlijk. Manipuleren van personen en situaties kan heel goed door middel van een goede organisatie, informanten en geheim agenten. Zo kun je de Waldvogel opvatten als een sprekend vogeltje (magie!) maar het kan ook gewoon een metafoor zijn voor een goed geïnstrueerde informant die Siegfried de juiste kant op stuurt. En de verblinding door een nieuwe omgeving met de belofte van high life zal vaak genoeg zijn om iemand van eenvoudige komaf zijn verleden te doen vergeten. Daarvoor is champagne evenzeer toereikend als een toverdrank. Een vergelijkbare situatie zien we in *The Rakes Progress* waarbij in Tom Rakewell's nieuwe glitterbestaan naast Baba the Turk geen plaats meer is voor Anne Truelove.

Samenvattend wil ik opmerken dat de keuze voor de Nibelungen Saga als uitgangspunt voor een te schrijven libretto in zichzelf de keuze voor bepaalde hoofdfiguren heeft vastgelegd. Dat tovenarij in de saga een zekere rol speelt is noch belemmerend nog bevorderlijk voor de verhaallijn. Veel belangrijker is geweest het uitbreiden van de saga door het toevoegen van goden, Walküren, Wälsungen, de Ring en zo voort. Hierdoor is een compleet nieuw verhaal ontstaan dat zonder veel aanpassingen in een geheel andere context geplaatst had kunnen worden. Ik zou het willen vergelijken met de bouw van de kathedraal in Corboba: hier is de kerk in en boven de Mezquita gebouwd. Het is een vreemd geheel geworden waarin de oorspronkelijke moskee nog duidelijk te herkennen valt. Hoe langer je ernaar kijkt en in verblijft, des te vertrouwdwerd het wordt. Maar het blijft een architectonische collage! De duiding die hierboven aan het verhaal is gegeven heeft voor mij persoonlijk niet de status van een regieconcept. Ik zie de Ring als een metafoor voor de teloorgang van de ooit bestaande wereld en de futiele pogingen dit proces om te keren. Daar hoeft het toneelbeeld en alles wat er verder bij komt kijken in een encenering niet voor te worden aangepast. Dat geldt immers ook voor de oorspronkelijke sage, evenals voor talloze mythen: er wordt een boodschap in doorgegeven in een cryptische verpakking. Aan de lezer, luisteraar de taak om die cryptiek te doorgronden.